

**ВПЛИВ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НА ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ТА
МЕХАНІЗМУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ**

У статті проведено дослідження впливу виборчої системи на формування сучасної партійної системи та механізм політичної влади в Україні. Акцентовано увагу на тому, що обрання типу формування партійної системи потребує практичної оцінки політичних потреб і можливостей держави, що має вирішальне значення для функціонування політичної системи суспільства в цілому.

Ключові слова: партійна система, виборча система, демократія, політична влада.

Телуха Е.В.

**ВЛИЯНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ
ПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ И МЕХАНИЗМА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ В
УКРАИНЕ**

В статье проведено исследование влияния избирательной системы на формирование современной партийной системы и механизма политической власти в Украине. Акцентируется внимание на том, что выбор типа формирования партийной системы требует практической оценки политических потребностей и возможностей государства, что в свою очередь имеет решающее значение для функционирования политической системы общества в целом.

Ключевые слова: партийная система, избирательная система, демократия, политическая власть.

Teluha I.

**THE INFLUENCE OF ELECTORAL SYSTEMS ON THE FORMATION OF THE
PARTY SYSTEM AND THE MECHANISM OF POLITICAL POWER IN UKRAINE**

The paper studied the influence of electoral systems on the formation of the modern party system and the mechanism of political power in Ukraine. Accentuated that the choice of the type of party system formation requires the practical assessment of policy needs and opportunities of the state, which in turn is crucial for the functioning of the political system of society as a whole.

Key words: party system, electoral system, democracy, political power.

Ступінь функціональності виборчої системи впливає не лише на формування якісної політичної влади, а й на перспективу демократичного розвитку всього суспільства, адже загальноновизнаним сьогодні є той факт, що тип виборчої системи має велике значення для функціонування демократії та демократичних інститутів.

Партії виступають посередником між громадянським суспільством і державою та є одним із базових інститутів сучасного суспільства, без якого неможливо уявити існування представницької демократії. Представницька демократія передбачає прийняття владних рішень виборними особами, які отримують легітимні владні повноваження за допомогою інституту парламентських виборів. Через них народ визначає своїх представників у законодавчому органі державної влади і наділяє їх мандатом на реалізацію його суверенних прав. Обрання типу формування партійної системи потребує практичної оцінки політичних потреб і можливостей держави. Це не просто суто технічна проблема, оскільки торкається культурної сфери, має ціннісний вираз і може мати колосальні наслідки для функціонування політичної системи суспільства в цілому.

У перехідних суспільствах застосування того чи іншого типу виборчої системи може не тільки не допомогти розв'язанню проблеми адекватного парламентського представництва та структурування законодавчого органу, а й навіть загострити соціальні та політичні проблеми [1, с.135]. Тому дослідження трансформації такого важливого елементу політичної системи, як інститут парламентських виборів і його впливу на формування партійної системи в Україні дозволяє отримати більш точне уявлення про сутність політичних процесів усєї системи законодавчої влади в Україні, виявити закономірності її розвитку і визначити оптимальні шляхи подальшого демократичного поступу країни, зокрема, через реформування системи парламентських виборів.

Слід зазначити, що сьогодні відчувається брак теоретичних узагальнень досвіду виборчих кампаній, насамперед парламентських, що відбувалися в Україні впродовж років незалежності, і були проявом розвитку суспільства, пошуку ним оптимальної форми волевиявлення народу.

З огляду на викладене, актуальним, під час політичного розвитку демократичного суспільства в Україні, є дослідження взаємозв'язку інституту виборів із демократичними інститутами влади, зокрема впливу виборчої системи на формування сучасної партійної системи та механізму політичної влади в Україні.

Окремими питаннями, які пов'язані із проблемами взаємодії виборчої та партійної систем прямо або опосередковано займалися зарубіжні та вітчизняні вчені, такі як В. Андрущенко, О. Бабкіна, М. Багмет, В. Бебик, І. Бентам, Г. Голосов, М. Дюверже, К. Джанда, М. Корж, Д. Ламберт, Е. Лейкман, А. Лейпхарт, С. Ліпсет, К. Маркс Б. Райковський, М. Уоллестайн, Р. Таагепера, М. Шугарт, Т. Кіс, С. Хангтінгтон, Е. Пуфлер і багато інших, які розглядали розвиток політичної влади під впливом традицій та історії, економічної і соціальної структури, та приділяли увагу розгляду впливу на партійну систему системи виборчої.

Метою статті є на основі наукових праць зарубіжних і вітчизняних науковців, політичного досвіду зарубіжних країн та України з'ясувати закономірності та особливості впливу виборчої системи на формування партійної системи в механізмі політичної влади України.

Після Помаранчевої революції в Україні спостерігаються процеси трансформації політичної системи. Сьогодні виборчі системи аналізують з точки зору ефективності та дієвості [2, с.63]. Під ефективністю виборчої системи розуміють її вплив у контексті конституційної інженерії – посилення структуризації політичної системи суспільства, забезпечення реального представництва різних верств населення, формування ефективно діючого уряду та системи ефективного контролю народу над урядом. Під дієвістю виборчої системи розуміють забезпечення чесних і відкритих виборів, результати яких повинні встановлюватися відповідно до європейських демократичних стандартів [3, с.11].

Демократичний розвиток держави, становлення громадянського суспільства вимагають належного формулювання, відображення і представлення багаточисельних політичних інтересів, що існують у суспільстві та справляють вплив на суспільне життя. Політичні партії є суспільним інститутом, який покликаний об'єднувати громадян навколо проблем загальнодержавного розвитку. Стан розвитку партійної системи корелює із ступенем розвитку політичної, економічної, культурної сфери суспільного життя.

Специфіка впливу виборчої системи на партійну систему сучасної України визначається сукупністю факторів, серед яких слід виокремити тип політичного режиму, загальну низьку якість державно-правових інститутів і фактичну відсутність у країні усталеного політичного ринку. Постійні намагання однієї з гілок влади монополізувати контроль над виборчим процесом дестабілізували поступовий еволюційний розвиток електоральних інститутів та призвели до перманентних змін у виборчому законодавстві. Негативні аспекти цих факторів посилюються низьким рівнем політичної культури як політичної еліти, так і населення загалом. Існування демократичних інститутів (багатопартійності, регулярних виборів) поступово набуло суто атрибутивних ознак, а їх

внутрішні механізми практично не відповідають загальноприйнятим стандартам демократії. Таким чином фактично створюється „дуальна” політична система, де публічні інституції виступають прикриттям прихованих неформальних відносин та практик.

Варто підкреслити, що на відміну від країн усталеної демократії, у нових демократичних країнах (в т.ч. й Україна), значну роль у ході парламентських виборів відіграють додаткові чинники (крім електоральних) впливу на результати виборів, зокрема, такі, як можливість використання адміністративного ресурсу, прямого та прихованого підкупу виборців, фальсифікації на виборах, характер партійного фінансування, підконтрольні ЗМІ і т.д. Всі ці фактори можуть значно впливати як на результати виборів, так і на характер міжпартійної конкуренції. На практиці, як свідчить вітчизняний досвід, законодавство про вибори, яке власне є результатом політичних компромісів, часто існує відособлено від реального виборчого процесу, створюючи хіба що видимість його законності [4, с.263].

Крім того, політична ситуація в державі, її політичний режим та інтереси політичних сил, що знаходяться при владі обумовлюють вибір типу виборчої системи (мажоритарну або пропорційну) із урахуванням їх переваг та недоліків.

У сучасних умовах, на думку Г. М. Мазуренко, саме пропорційна система найбільше відповідає вимогам демократичного суспільства, забезпечуючи представництво більшості суспільних інтересів. У той же час її суттєвим недоліком є відсутність зв'язку обраних депутатів з виборцями, що вимагає пошуку шляхів удосконалення виборчої системи [5, с.62].

Удосконалення існуючої виборчої системи в Україні відбувалося протягом п'яти електоральних циклів:

1) 1990-1994 рр. – період проведення „установчих” виборів та перехід від первинного оформлення багатопартійності до формування усталеної партійної системи;

2) 1994-1998 рр. – період подальшого розвитку багатопартійності, ідейного та організаційного самовизначення політичних партій; поступове введення принципу пропорційності в електоральні процеси;

3) 1998-2002 рр. – період фактичного розподілу партій на парламентські і позапарламентські, зменшення ідеологічного чинника в розташуванні партій в політичному континуумі та заміна його поділом на “пропрезидентські – антипрезидентські” партії;

4) 2002-2006 рр. – подальше зміцнення засад пропорційності на фоні подальшого розмежування за ознаками ставлення партій до діючої влади та лояльності влади до партій;

5) після виборів 2006 р. – завершення трансформації партійної системи з атомізованої на систему поляризованого плюралізму, остаточне затвердження системи пропорційного представництва [6, с.131].

Формування в Україні виборчої системи та вплив її на партійну систему проходило хаотично, безсистемно та не було обумовлено об'єктивними економічними й соціальними чинниками. В розвинутих країнах взаємодія виборчої і партійної систем відбувається під впливом свідомості та культури людей. В її основі лежить політична культура, яка є сукупністю стійких форм політичної свідомості й поведінки, характеру і способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи та визначає характер і особливості конкретної політичної системи, політичний режим, динаміку і спрямованість політичних процесів.

У країнах з високим рівнем політичної культури, таких як Великобританія, Франція, Німеччина, США, взаємодія виборчої і партійної систем відбувається відповідно до певних закономірностей. Чинники, вплив яких опосередковує характер і наслідки взаємодії виборчої і партійної систем кожної окремої країни, можна розділити на три групи: соціальні чинники (кількість і характер суспільних суперечностей, етнічний та релігійний склад населення країни); історичні чинники (особливості історичного розвитку

суспільства, історична спадщина попередніх політичних режимів, традиції та національний менталітет); інституційні чинники (форма державного устрою та форма державного правління) [7, с.161].

У перехідних суспільствах з низьким рівнем політичної культури, до яких слід віднести й українське суспільство, взаємодія виборчої і партійної систем найбільшою мірою визначається саме інституційними чинниками, зокрема формою державного правління. Так, із запровадженням конституційних змін у зв'язку із прийняттям Закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 р. №2222-IV [8]. корінним шляхом була змінена форма правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську, що мало наслідком посилення ролі партій під час президентських виборів, зокрема під час виборчої кампанії в 2010 році.

Проводячи аналіз взаємодії виборчої та партійної системи залежно від існуючої форми державного правління на прикладі розвинутих країн світу: Великобританії, Німеччини, Франції, США, а також країн Латинської Америки можна зробити висновок, що переважає парламентарна форма правління. У таких країнах дуже великою є роль політичних партій; партія має бути сильною, популярною, з широко розгалуженими місцевими осередками, мати значну підтримку виборців, щоб створити більшість у парламенті та формувати уряд.

Парламентарна форма правління, залежно від існуючого варіанту поєднання виборчої і партійної систем має свої позитивні та негативні сторони. Парламентарна система, якщо вона ґрунтується на партійно-пропорційних засадах, стимулює рух до політичного діалогу й партійно-ідеологічного компромісу між політичними силами, уможливорює більш чутливе й гнучке відображення в структурах і діях вищої державної влади багатоманітних потреб і настроїв громадян та громад. За цих умов народ отримує такий уряд, за який він голосував. Але зворотнім боком гнучкості парламентарного врядування буває урядова нестабільність. У разі вотуму недовіри урядові з боку законодавців або розпаду урядової коаліції чи втрати правлячою партією більшості місць у парламенті, глава уряду мусить піти у відставку або ж погодитися на дострокові загальні вибори, після яких відбувається нове формування уряду.

Україну за критерієм виборчої системи слід віднести до групи країн із нестійкими виборчими системами. Ця група країн характеризується мінливістю виборчих систем, що зумовлено політичним протистоянням і намаганням політичних сил зберегти свій вплив і владні важелі у власних руках. Для України це також характерно, і нестабільність виборчої системи є однією з причин фрагментації вітчизняної політичної системи, що відображається в появі численних ситуативних політичних партій. Разом з тим спостерігається обнадійлива тенденція, за якою право висувати кандидатури на керівні посади в органи державної влади поступово отримують політичні партії, розвиток яких тяжіє до партій парламентського типу.

На думку Дж. Сарторі, виборчі системи впливають на політичні системи таким чином: системи відносної більшості при системному структуруванні і розсіюванні у виборчому окрузі призводять до двопартійного формату; якщо є структурування при відсутності розсіювання системи відносної більшості, то це дає змогу утворити політичні системи більше двох партій настільки, наскільки це дозволять високі, вище відносної більшості, концентрації голосів виборців; при системному структуруванні пропорційне представництво одержує знижувачий ефект. Тобто чим більша неоднорідність пропорційного представництва, тим вищі затрати для дрібних партій, і, навпаки, чим менша неоднорідність, тим слабший знижувачий ефект [9, с.43]. Пропорційна система відкриває дорогу для середніх і дрібних партій, що дає змогу представити ширший політичний спектр у парламенті; за мажоритарної системи виборчий корпус не дробиться і можливо сформувати стабільний уряд [10, с.87].

Пропорційна система в Україні стикається з проблемою ефективного управління парламентською коаліцією, від чого залежить ефективність уряду. Це пов'язано, у свою

чергу, із сумісністю політичних цілей і цінностей партій різного політичного спектра. Запровадження пропорційної системи обґрунтовувалося як засіб зближення цілей діяльності антагоністичних партій і формування спільних політичних цінностей на основі суспільного консенсусу.

Формування парламентської коаліції мало суперечливий характер, оскільки Універсал був підписаний Комуністичною партією із застереженнями, які підривали інституційну єдність цієї політичної угоди. З іншого боку, для вітчизняного істеблішменту маловідомий феномен конституційних угод [11], які є додатковим джерелом права і яких необхідно додержуватися партіям, усвідомлюючи свою відповідальність перед виборцями [12, с.170].

Укладання коаліційної угоди між НУНС та БЮТ за результатами позачергових парламентських виборів 2007 року було здійснено на хиткій інституційній основі; практика її здійснення засвідчила існування проблеми узгодження політичних стратегій та досягнення консенсусу щодо соціальних цінностей. Розмитість соціальних цінностей та політичної платформи стало деструктивним фактором у діяльності коаліції БЮТ – НУНС. Тому емпіричні дані засвідчують, що на сучасному етапі розвитку політичної системи в Україні існує суперечність між потребами суспільного прогресу та пропорційною виборчою системою, в якій представництво регіональних політичних лідерів у виборчих списках політичних партій не гарантується.

Разом із тим, пропорційне представництво сприяє формуванню та структуризації політичної системи, дає змогу підвищити рівень політичної та електоральної культури виборця, визначити суспільні ніші для політичних партій. Пропорційна виборча система забезпечує справедливе представництво народу відповідно до підтримки політичних партій за результатами голосування. Вона сприяє кращій інституціалізації, артикуляції групових інтересів у суспільстві [9, с.154].

Слід погодитись з А.Ю. Адаменко, що у майбутньому в Україні малоімовірна однопартійна більшість, що пов'язано із відсутністю лідерів політичного процесу, які були б здатні зібрати понад 50% голосів [13, с.51]. Пропорційна виборча система в Україні в сучасних умовах веде до формування коаліційної, різнопартійної більшості в парламенті з двома полюсами тяжіння.

Для того щоб скоригувати недоліки пропорційних виборчих систем, у багатьох країнах застосовують різноманітні методи. Вони спрямовані на забезпечення інституціалізації, формування стійких політичних домовленостей та орієнтування виборців на стійкі політичні партії парламентського типу, які відображають інтереси певної частини виборців. Серед цих інструментів можна виділити впровадження регіональних списків, встановлення виборчого бар'єру.

Запровадження регіональних списків та встановлення виборчого бар'єру у пропорційних виборчих системах вводиться: у першому випадку для можливості впливу низових партійних структур на процес висування кандидатів; у другому випадку - з метою забезпечення консолідації політичних сил, недопущення подрібнення народного представництва. Величина бар'єра коливається (Росія – 7%, Німеччина – 5%, Угорщина – 4%, Іспанія, Україна – 3%, Ізраїль – 1%) і диференціюється для політичних партій та їх блоків (наприклад, у Польщі для партій – 5%, для блоків – 7%). При цьому існує певна кореляція стану політичної системи по лінії тоталітаризм – авторитаризм – транзит – демократія: чим вищий виборчий бар'єр, тим менш демократичним є тренд розвитку політичної системи. Критичним показником для ступеня демократичності є, як правило, виборчий бар'єр у 7 відсотків та більше (Мексика, Російська Федерація) [14].

Регіональні списки дозволяють виборцям окремих регіонів зберегти представництво у парламенті. Збереження територіального зв'язку виборців та їхніх представників сприяє вищому рівню відповідальності депутатів, які звітуватимуть перед виборцями свого регіону. З іншого боку, практика регіональних списків може призвести до посилення загальної регіоналізації країни, послаблення реальних загальнонаціональних політичних

партій. За цих умов парламентарна республіка є закономірним результатом політичного розвитку держави.

Таким чином, можна зазначити, що забезпечення своєчасної кореляції між потребами партійної системи, що розвивається, та типом застосованої виборчої системи, потребує надзвичайної уваги. Обраний тип виборчої системи може мати важливі наслідки для політичної системи та розвитку державного механізму в цілому. В умовах дії політичної демократії, обраний тип виборчої системи має забезпечувати стабільне функціонування та розвиток політичних відносин.

Для України, з її політичною культурою, історією здобуття незалежності повинна бути впроваджена індивідуальна система організації пропорційної виборчої системи. Максимальне врахування національних особливостей є однією з найважливіших умов ефективності обраної виборчої системи, що в свою чергу перебуває у тісному взаємозв'язку із розвитком політичних відносин, результатом чого є формування дієвої партійної системи. Навіть оптимальний для України, з огляду на політичний досвід розвинутих західноєвропейських країн, варіант поєднання пропорційної виборчої системи і закріплення в конституції оптимальної форми державного правління може не забезпечити політичної стабільності та структурування парламенту, якщо не будуть продумані та врегульовані навіть найменші елементи механізму виборчої системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мазуренко Г.М. Теоретичні засади взаємодії виборчої та партійної систем / Г.М. Мазуренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – № 39. – С. 134–139
2. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму / М. Савчин // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – №3 (13). – С. 63–75.
3. Якушик В.М. Проблеми теорії типологізації суспільного розвитку й держави / В.М. Якушик // Політологічні читання. – 1992. – №3. – С. 10–11.
4. Політико-правові інститути сучасності: Структура, функції, ефективність / За заг. ред. М.І. Панова, Л.М. Герасіної. – К.: Ін Юре, 2005. – С. 262–277.
5. Мазуренко Г.М. Особливості взаємодії виборчої та партійної систем при різних формах державного правління / Г.М. Мазуренко // Політика і час. – 2002. – № 9. – С. 61–65.
6. Райковський Б.С. Сучасні політичні партії та блоки у виборчих процесах / Б.С. Райковський // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2006. – № 3. – С. 130 – 136.
7. Мазуренко Г.М. Взаємодія виборчої і партійної систем. Теоретичний аспект / Г.М. Мазуренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – № 43. – С. 161–162;
8. Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року №2222-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №2. – Ст.44.
9. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів: АРІС, 2005. – 123 с.
10. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты / Ж.-П. Жакке / Пер. с франц. – М.: АСТ, 2002. – 324 с.
11. Marshall G. Constitutional Conversations. The Rules and Forms of political Accountability / G.Marshall. – Oxford: Claredon Press, 1984. – 156 p.
12. Конституційна держава та права людини й основоположні свободи: проблеми формування та розвитку в Україні: Монографія / Автор. кол.: Ващук О.М., Мазурок І.О., Навроцький В.В., Савчин М.В. (керівник автор. кол.), Рачук П.А. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – 348 с
13. Адаменко А.Ю. Трансформація виборчої системи в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2007. – №760. – С. 48–51.
14. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму / М. Савчин // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – №3(13). – С. 63–75.